

Türkiye Tarımında Özelleştirme Uygulamaları: Süt Endüstrisi Kurumu Örneği

Erkan REHBER Sertaç DUMAN
Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Bursa

ÖZET: Türkiye’de özelleştirme uygulamaları 1985 yılından sonra aktif olarak başlamıştır. Pek çok tarımsal Kamu İktisadi Teşebbüsü (KIT), yeterli altyapı sağlanmadan ve gerekli tedbirler alınmadan özelleştirilmiştir. Teorik gerekçelerinden ziyade, dış borçlar ve bütçe açıkları, IMF ve diğer organizasyonların da tavsiyesi ile özelleştirme hareketini hızlandırmıştır. Özelleştirilen tarımsal KIT’lerden biri de Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu’dur (TSEK). Yapılan ampirik çalışma, TSEK’nun özelleştirmesinin süt sektörü üzerinde olumsuz etkiler yaptığını ortaya koymuştur. Pazar konsantrasyonu yükselmiş, tüm bölgelerde üretici fiyatları düşmüş ve genel olarak süt ürünleri tüketici fiyatları yükselmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özelleştirme, Kamu İktisadi Kuruluşu, Süt Endüstrisi, Anova Modeli

Privatisation in Turkish Agriculture: The Case of Turkish Dairy Industry

ABSTRACT: Privatisation has been started actively after 1985 in Turkey. Many state owned enterprises (SOE), in agro-food sector were privatised without having necessary infrastructure and taking appropriate measures. External debt and budget deficits were accelerated this movement with advises of IMF and other organisations rather than economic necessities, which are theoretically suggested. One of the privatised SEO was Turkish Dairy Industry Enterprises (TSEK). This empirical study has shown that privatisation of TSEK enterprises caused some adverse effects. Market concentration has increased, producer prices have decreased in all regions and consumer prices for dairy products increased in general.

Key Words: Privatisation, State Owned Enterprises, Dairy Industry, Anova Model

2. Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KIT’ler)

1. GİRİŞ

Kamu teşebbüsleri, devletin ekonomik hayata müdahalesi sonucu ortaya çıkan kuruluşlardır. İster gelişmiş, isterse az gelişmiş olsun halen ülkelerin pek çoğunda yaygın bir şekilde görülen bu kuruluşlar, özellikle 20. yy’da büyük önem kazanmışlardır. 1. Dünya Savaşı, 1929-30 Dünya Ekonomik Krizi ve 2. Dünya Savaşının doğurduğu sorunlar, devletin ekonomik hayata müdahale sınırlarını genişletmiş, hatta devletler ekonomide doğrudan doğruya aktif bir rol oynamak gereği duymuşlardır. Böylece temeli 1750’lerden itibaren fizyokratlar tarafından atılan ve daha sonra Adam Smith tarafından geliştirilen liberal ekonomi düzeninden önemli sapmalar da meydana gelmiştir. Diğer yandan, kamu teşebbüsleri kurmanın nedenleri ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkelerde salt ekonomik nedenler ağırlık taşırken, bazılarında ekonomik nedenlerin yanı sıra politik, sosyal ve ideolojik nedenler de ağırlık taşımaktadır (Acar 1989). Kamu teşebbüsleri uzun yıllar ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamışlardır. Değişen ekonomik ve siyasi şartlar altında özelleştirmenin gündeme gelmesi ve bir anlamda hızlı ve plansız bir şekilde yapılan özelleştirme uygulamaları, içerisinde tarım sektörünün de yer aldığı pek çok sektörde önemli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de ilk önemli sanayileşme hamlesi Kamu İktisadi Teşebbüsleri yolu ile yapılmıştır. Kamu işletmelerinin kökeni 1930’ u yıllara kadar gitmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda endüstrileşme yolundaki ekonomik kalkınma hamlesi için devlet ve özel sektör seçenekleri ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak özel sektörde yeterli sermaye birikiminin olmaması, altyapı olanaklarının kısıtlılığı, müteşebbis eksikliği, tecrübesizlik, kalifiye eleman sıkıntısı ve bilgi eksikliği gibi faktörler özel sektörün gelişmesini sınırlandırmıştır. Bu durum; bazı önemli yatırımların devlet tarafından gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bazı yatırım alanlarında ise devlet ya bizzat teşebbüs kurup işletmiş, ya da özel sektör ile birlikte karma teşebbüs kurma yoluna gitmiştir (Hershlag 1958; Hale 1981; Acar 1989). KIT’ler ilk kuruldukları dönemde üretimde ağırlıklı paya sahip olmuşlar ve üretime yön vermişlerdir. 1939-1945 yılları arasında KIT’lerdeki üretim artışı %49 iken, bu değer özel sektörde %7 olarak gerçekleşmiştir (Hale 1981). Özel sektör 1950’lerin sonlarına doğru önemini artırırken, KIT’ler aynı dönemde endüstrileşmedeki merkezi rollerini korumuşlardır (Seven 2000).

Tarımsal KİT'ler ülkemizde temel tarımsal ürünlerin yetiştirilmesini sağlamak, verimliliği yükseltmek, üreticilere teknik hizmet vermek ve desteklemek amacıyla 1930'lu yıllardan itibaren kurulmuş ve devletçilik ilkesi kapsamında yaygınlaşmıştır.

Tarımsal KİT'ler tarımsal ürünlerin işlenmesi, değerlendirilmesi ve pazarlanması hizmetini yapan kuruluşlar olarak da tanımlanabilir (Artukoğlu ve Yercan 1999). Kuruldukları günden itibaren ülke tarımının gereksinim duyduğu alanlarda itici ve özendirici bir güç olarak tarımsal girdi temini, üretimi, dağıtımı, ürünlerin değerlendirilmesi ve pazarlanması aşamalarında hizmet veren tarımsal KİT'ler günümüzde diğer KİT'lerde olduğu gibi iyi bir şekilde yönetilmemeleri ve kaynakları etkin bir şekilde kullanamamaları gibi gerekçelerle özelleştirme kapsamına alınmış ve bir kısmı da çeşitli yöntemlerle özelleştirilmiştir (Tanrıvermiş ve ark. 2000).

3. Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları

Özelleştirme çok genel bir ifadeyle kamuya ait bir kuruluşun mülkiyet ve kontrolünün özel sektöre devredilmesi ya da; devlet mülkiyeti altındaki kuruluşların özel sektöre satışı şeklinde tanımlanabilir (Villalonga 2000; Bortolotti ve ark. 2003). Geniş anlamda kiralama, yönetim devri, ortak girişim, özel sektör ile sözleşme yapma, özel kesime mal ve hizmet için verilen imtiyazlar vb. uygulamalar da özelleştirme kapsamı içerisinde düşünülmektedir (Yercan ve Artukoğlu 1991). Özelleştirme son 20 yılın en önemli ekonomik değişmelerinden biri olup, globalizasyonun önemli bir parçasıdır. İngiltere'de başlayarak, dünya geneline yayılmıştır (George 1999; Rehber 2004). Özelleştirme disiplinler arası bir konu olup, çok yönlü bir kavramdır. Özelleştirmenin iktisadi, hukuki, işletmecilik ve siyasal yönleri vardır. İktisadi amaçlarının başında gelen unsur, piyasa mekanizması koşullarının kamu iktisadi teşebbüsleri kesiminde de işletilmesini sağlamaktır. İkinci amaç makro-ekonomik karakterlidir ve özelleştirme ile kamu kesiminin ekonomi içerisindeki payının azaltılması hedefine yöneliktir. Bu amacın gerçekleştirilmesi durumunda, kamu kesiminin borçlanma gereği de azalacaktır. Üçüncü amaç ise gelirin yeniden dağılımına yardımcı olmak maksadıyla, kamu mülkiyetindeki işletmelerin hisselerini satarak, sermayeyi tabana yaymaktır (TOBB 1993). Dünya genelinde özelleştirmenin çok çeşitli amaçları bulunmakla birlikte, özelleştirme uygulamaları ve politikaları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık

göstermektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler elektrik, otomotiv, eğitim ve altyapı hizmetleri vb. alanlarda daha dar kapsamda özelleştirme uygulamalarına giderken, gelişmekte olan ülkelerde bu kapsam tarım ve tarıma dayalı sanayileri de içine alacak kadar genişletilmiştir (Hutchinsan 1993; Utt 1993; Boratav ve Türkcan 1994).

Özelleştirmenin teorik gerekçeleri çok kapsamlı ve değişik olmakla birlikte uygulamada pek çok az gelişmiş ülke dış borç problemleri nedeniyle zamansız ve hazırlıksız bir özelleştirme çabası içerisine girmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, çeşitli borç veren kuruluşların, IMF'nin (International Monetary Fund), Dünya Bankasının ya da siyasi çevrelerin baskısı ile radikal özelleştirme uygulamalarına girişmekte ve özelleştirmeyi bir anlamda borç ödeme mekanizması olarak görmektedirler (Akgüç 1989; Ebert ve Noll 1999; Vorley 2001; Edo 2002;).

Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesi ilk olarak 1950 yılında hükümet programına alınmıştır. Ancak o dönemin ekonomik şartları içerisinde KİT'lerin özelleştirilmesi mümkün olmamıştır (TOBB 1994). Özelleştirmeye ilişkin ilk yasal düzenleme 1984 yılında 2983 sayılı Yasa ile yapılmış, ancak bu düzenleme yetersiz görülerek 1994 yılında 4046 sayılı yeni bir özelleştirme yasası yürürlüğe girmiştir (ÖİB 2004).

Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, 1984 yılında KİT'lerin durumuna ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Kurul, KİT'leri teker teker değerlendirmiş ve sonuçları mukayeseli maliyetler, rekabet gücü, pazar payı, rantabilite, produktivite ve kapasite kullanım oranı gibi faktörlerin verilerine göre üç grup halinde toplamıştır. KİT'lerin oluşturduğu üç grup şöyledir;

- a) "Yaşayabilir" nitelikte olan KİT'ler: bu gruptaki KİT'lerin ciddi sorunları vardır ancak yaşayabilir niteliktedirler. Şeker Fabrikaları bu gruba dahil edilmiştir.
- b) "Mevcut Kosullarda Yaşayabilir" nitelikte olan KİT'ler: bu grup, uzun hatta orta vadede yaşamlarını sürdürebilmesi "rehabilitasyona" bağlı görülen KİT'lerdir. Tarımsal KİT'lerden hiç biri bu gruba dahil edilmemiştir.
- c) "Rekabet Kosullarında Yaşamaz" olan KİT'ler: EBK, ÇAYKUR, TSEK, DMO, TZDK, Turizm Bankası, TCDD'dan oluşan bu grup, rekabet koşullarında yaşama şansı olmayan kuruluşlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu yargı adı geçen KİT'lerin konsolide durumu için geçerlidir. Her KİT'in bazı bölüm veya işletmesinin

“yaşayabilir” veya “rehabilitasyon ile yaşayabilir” kabul edilmesi mümkündür (Özmen 1987).

Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu tarafından yapılan bu değerlendirmede EBK, TSEK, ÇAYKUR ve TZDK gibi özelleştirme kapsamındaki tarımsal KİT'lerin “rekabet koşullarında yaşayamaz” grubuna dahil olduğu dikkati çekmektedir.

KİT'lerin özelleştirilmesinde ilk problem satılabilirlik olarak görülmektedir. Konuyla ilgili hazırlanan bir diğer çalışmada KİT'lerin çok genel bir değerlendirme ile Satılabilirlik Tablosu hazırlanmıştır. Yapılan satılabilirlik değerlendirmelerinde Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve Yem sanayi dışındaki bütün özelleştirme kapsamına alınan tarımsal KİT'ler tasarruflar için cazip, yani karlı olabilir olarak bulunmuştur. KİT'in değerinin belli olması, güvenilir ve kolay bir şekilde elden çıkması konusunda ise sadece Türkiye Gübre ve Yem Sanayi kuruluşları olumlu değerlendirilmiştir. Diğer tarımsal KİT'lerin fiyatının belirlenmesi ve satış aşamasında zorluklar ortaya çıkacağı düşünülmüştür. Ülkenin tasarruf çapı açısından büyük olan KİT'ler ise; EBK, TİGEM, TEKEL, TMO ve TZDK olarak belirlenmiştir. Yapılan değerlendirmelerde ulusal savunma konuları da göz ardı edilmemiştir. Özelleştirme kapsamında yer alan et, süt, şeker ve hububat gibi tarımsal ürünler temel gıda maddeleri olduğundan bunların özel sektöre geçişi konusunda çok daha hassas davranmak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu açıdan EBK, TİGEM ve TEKEL işletmelerinin özelleştirilmesi ulusal savunma açısından önemli olarak değerlendirilirken, TMO'nin ulusal savunma ile çok yakından bir ilişkisi olduğuna dikkat çekilmiştir (Özmen 1987).

Özelleştirme uygulamalarının stratejik bir plana dayandırılması amacıyla, 1985 yılında amaçların, önceliklerin, kapsamın ve termin planının ortaya konduğu bir diğer çalışma yapılmıştır. Özelleştirme Ana Planı'nda 32 KİT ekonomik yaşayabilirlik ve yatırım ihtiyaçları kriterleri dikkate alınarak özelleştirme önceliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada tarımsal KİT'lerin büyük bir bölümü (Yemsan ve Tigem hariç) ikinci özelleştirme önceliği içerisinde yer almış ve bu KİT'lerin bir kısmının satılması bir kısmının ise rehabilitasyona tabi tutulması önerilmiştir (Kilci 1994). Ancak, özelleştirme öncesinde yapılan çalışmaların sonuçları dikkate alınmamıştır. Türkiye'de tarımsal KİT'ler, diğer ülkelerdeki örneklerinden farklı olarak, özelleştirme uygulamalarında yeterince deneyim kazanılmadan ve özelleştirme uygulamalarının ilk yıllarında

programa alınmıştır. Bu nedenle söz konusu işletmelerin özelleştirme süreçleri ve özelleştirme sonrası dönemleri sorunlu olmuştur. İşletmeler çoğunlukla kuruluş amaçları ve işlevleri dikkate alınmadan, yapılan ihalelerde en yüksek fiyatı veren firmalara devredilmiştir. Bu bakımdan bir çok işletme faaliyet alanından çekilmiş, üretim ve istihdamda önemli oranlarda azalma olmuş, verimlilik ve karlılık istenilen düzeye çıkarılamamıştır (Tanrıvermiş ve ark. 2000).

Türkiye'de özelleştirme aktif olarak 1984 yılında kamuya ait yarım kalmış tesislerin tamamlanması veya yerine yeni bir tesis kurulması amacı ile özel sektöre devir uygulamaları ile başlamıştır. 1985-2003 yılları arasında 219 işletme özelleştirme portföyüne konulmuş ve aynı dönemde 159 işletme tamamen özelleştirilmiştir. 1985-2003 döneminde gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 4 katrilyon TL (8,7 milyar \$) düzeyindedir (ÖİB 2004). Hükümet tarafından IMF'e sunulan niyet mektubunda 2004 yılı içinde hızlı bir özelleştirme programı uygulanacağı ve 2004 yılı sonuna kadar TEKEL ile Türk Şeker'in özelleştirmesinin tamamlanacağı ve 2004 yılı özelleştirmelerinden beklenen nakit gelirin 3 milyar dolar olduğu belirtilmiştir (IMF 2003).

4. Özelleştirme Kapsamındaki Tarımsal KİT'ler

Özelleştirme kapsamına alınan tarımsal KİT'ler ve her biri ile ilgili özelleştirme uygulamaları özet bilgiler halinde Çizelge 1'de sunulmuştur:

5. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'nun (TSEK) Özelleştirilmesi

Ülkemiz 2001 yılı toplam süt üretimi 9,5 milyon ton olup, bu miktarın yaklaşık %90'ı (8,3 milyon ton) inek sütüdür. Türkiye'de 3231 adet süt işleme tesisi olup, bunlardan sadece %40'ının kapasitesi 1000 ton/yıl ve üzerindedir. 2000 yılında, üretilen toplam inek sütünün sanayide işlenme oranı yaklaşık olarak %48'dir (Duman 2003). Ülkemizde süt üretimi bölgelere göre farklılık göstermekte, ayrıca işleme tesislerinin bölgesel dağılımları da farklı bulunmaktadır. Bu açıdan Ege ve Marmara Bölgeleri süt sektörü gelişmiş bölgeler kabul edilirken, özellikle doğu ve güneydoğu bölgeleri geri kalmış bölgelerdir.

TSEK, ülkemizde süt sanayiinin oluşması ve gelişmesini sağlamak amacıyla 30 Nisan 1963 tarihinde 227 sayılı Yasa ile kurulmuştur. 1963 yılında kurulan TSEK'in; (i) üreticinin sütünü değerlendirmek ve çiğ sütü üreticiden mümkün olan en yüksek fiyattan satın almak, (ii) özel

sektöre öncülük edecek modern süt işleme tesisleri kurmak, (iii) süt sektörünün gelişmediği yerlere süt işleme tesisi kurmak, (iv) üreticilerin organize olmalarını sağlamak, (v) toplumun işlenmiş süt ve ürünleri tüketmesini sağlamak ve tüketimi arttırmak, (vi) tüketicilere mümkün olan en uygun fiyattan süt ve ürünlerini sunmak gibi amaçları bulunmaktadır (Anonim 1991; Erdal 1993). TSEK sektörde bulunduğu süre içerisinde hem süt üreticilerini hem de süt ürünleri tüketicilerini başarılı bir şekilde korumuştur. TSEK piyasada fiyatları düzenleyen bir rol üstlenmiş ve özel süt işletmeleri de çığ süt alımlarında TSEK tarafından açıklanan alım fiyatlarını baz kabul etmişlerdir. Aynı zamanda işlenmiş süt ve süt ürünleri tüketicilere uygun fiyatlardan sunulmuş ve özel sektörün işlenmiş ürünler piyasasını yükseltmesinin önüne geçilmiştir. TSEK'in, 35 süt ve ürünleri fabrikasından 12 tanesinin yer seçimleri isabetli olup, yıllık kurulu kapasiteleri 141.600 tondur (İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Bolu, Adana, Edime, Kastamonu, Afyon, Yatağan, Eskişehir ve Aksaray). TSEK'in yer seçimi isabetli olan 12 fabrikası aynı zamanda karlı çalışan fabrikalardır ve bu fabrikalar geri kalan fabrikalara uzun zaman kaynak aktarmak zorunda kalmıştır. Bu durum karlı çalışan fabrikaları da finansman sıkıntısına sokmuştur (Erdal 1993; Tanrıvermiş ve ark. 2000).

TSEK 1992 yılında özelleştirme kapsamına alınmıştır. TSEK'e ait 34 süt fabrikası, 10 süt toplama merkezi, 4 arazi ve isim hakkı 1995 yılında özel sektöre devredilmiştir. Özelleştirmede blok satış, ihale ve pazarlık yöntemlerinin bir kombinasyonu kullanılmıştır. TSEK varlıklarının satışından elde edilen toplam gelir 69,6 milyon dolardır (Tanrıvermiş ve ark. 2000; ÖİB 2002; ÖİB 2004). Özelleştirme sürecinde karlı işletmelerin çoğu büyük holdingler tarafından satın alınmış olup, bu holdingler daha sonraki dönemlerde yabancı sermayeli şirketlerle değişik şekillerde birleşmeye gitmişlerdir. 1995 yılından sonra işlenmiş süt ve ürünleri piyasasında pazar konsantrasyonu yükselmiştir. 1999 yılı için işlenmiş süt ve süt ürünleri piyasasına hakim olan 4 büyük şirketin pazardaki payını gösteren CR4 oranı 71 olarak bulunmuştur (Duman 2003).

Özelleştirmeden sonra, özel sektöre devredilen TSEK fabrikalarının %31,2'si "üretimi devam şartı"na rağmen kapatılmıştır. Çalışan sayısı %62,17 oranında azalırken, özelleştirilen işletmelerde işlenen süt miktarı, özelleştirme öncesi döneme göre %22 oranında düşmüştür (ÖİB 2002; ÖİB 2004).

6. Özelleştirmenin Bölgelere Göre İnek Sütü Üretimi, Üretici ve Tüketici Fiyatları Üzerine Etkileri

Türkiye süt ve ürünleri sektörü, bölgelere göre farklı gelişmişlik düzeyine sahiptir. Bölgesel farklılıklar özellikle, inek sütü üretim potansiyeli, özel sektör işletmelerinin ve rekabetin varlığı, tüketici sayısı, gelir düzeyleri ve işlenmiş süt ve ürünleri tüketim alışkanlıkları ile yakın bir ilişki içerisindedir. Konuya bu açıdan bakıldığında özelleştirmenin ülke genelindeki etkisinin de bölgeler bazında farklı olması beklenmektedir.

Özelleştirmenin, bölgeler bazında inek sütü üretim miktarı, üretici eline geçen çığ süt fiyatları ve bazı işlenmiş süt ürünlerinin tüketici fiyatları (içme sütü, beyaz peynir, kaşar peyniri, yoğurt ve tereyağı) üzerinde etkili olup olmadığını ortaya koymak amacıyla, özelleştirmenin ve bölgelerin kukla değişken olarak alındığı bir ANOVA modeli kurulmuştur (Gujarati 1992).

Çalışmada Türkiye'deki 9 tarımsal bölgeye ait 1990-2001 yılları arasındaki inek sütü üretimi (ton), üretici ve tüketici fiyatları (TL/kg) serileri toplanmıştır. Verilerin derlenmesinde Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan çeşitli istatistiklerden yararlanılmıştır. Toplanan veri setinde sadece üretici eline geçen fiyatlar veri yetersizliği nedeniyle 1990-1999 yılları arasındadır. Elde edilen veriler, özellikle zamanın etkisini kısıtlamak ve bölgesel farklılıkları ortaya koymak açısından panel veri setine dönüştürülmüştür (Baltagi 1996). Üretici eline geçen fiyatlar kırsal yerler gıda maddeleri fiyat endeksi (1987=0), tüketici fiyatları (perakende fiyatlar) ise gıda maddeleri fiyat endeksi (1987=0) yardımıyla deflate edilmiştir. Anova Modeli aşağıdaki şekilde kurulmuştur;

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{i=1}^{9} \beta_{ii} D_{ii} + u_{it}$$

$i = 1, 2, \dots, 9$ (tarımsal bölgeler); $t = 1, 2, \dots, 12$ (yıllar)

Y_{it} = bağımlı değişken, sırasıyla inek sütü üretimi (ton), üretici eline geçen fiyatlar (TL/kg), içme sütü, beyaz peynir, kaşar peyniri, yoğurt ve tereyağı perakende fiyatları (TL/kg)

D_{ii} = Kukla değişken;

$D_{ii} = 1$ Eğer özelleştirme i . Bölgede uygulanmışsa,
= 0 diğer

Hipotez; bütün β katsayıları için;

$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = \beta_9 = 0$ Katsayılar sıfıra eşittir, özelleştirmenin bağımlı değişkenlerdeki değişimler üzerine etkisi yoktur.

$H_1: \beta_1 \neq 0; \beta_2 \neq 0; \beta_3 \neq 0; \beta_4 \neq 0; \beta_5 \neq 0; \beta_6 \neq 0; \beta_7 \neq 0; \beta_8 \neq 0; \beta_9 \neq 0$ Katsayılar sıfırdan farklıdır, özelleştirme ele alınan bağımlı değişkenlerdeki değişimleri etkilemiştir.

Özelleştirme öncesi dönem:

$$E(Y_{it} / D_{it} = 0) = \beta_0 + \beta_{11}(0) \\ = \beta_0$$

Özelleştirme sonrası dönem:

$$E(Y_{it} / D_{it} = 1) = \beta_0 + \beta_{11}(1) \\ = \beta_0 + \beta_{11}$$

Ayrıca, $\left(\frac{\beta_{11}}{\beta_0}\right)$ oranı, bölgesel düzeyde

değişimin oranını vermektedir.

Modelin katsayıları SPSS programı yardımıyla tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Çizelge 2'de özetlenmiştir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan analiz sonucunda pek çok katsayının istatistiksel olarak önemli olduğu ve özelleştirmenin inek sütü üretimi, üretici ve tüketici fiyatlarını etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Özelleştirmenin etkisi bölgeler düzeyinde farklılık göstermektedir.

Inek sütü üretiminde Ege (%63,93), Karadeniz (%19,43) ve Marmara (%16,35) bölgelerinde artış gözlenirken, Güney Doğu (-%35,92); Orta Güney (-%14,63) ve Kuzey Doğu (-%13,09) bölgelerinde düşüş tespit edilmiştir. Ege ve Marmara bölgeleri gibi bölgeler özel sektör işletmelerinin yoğunlukta bulunduğu ve özellikle de özelleştirme sonrasında büyük şirketlerin yerleştiği bölgelerdir. Bu bölgelerde gerek üreticilerin ürünlerini rahat pazarlayabilmeleri, gerekse bölgelerin gelişmişlik düzeylerine göre tüketici talebinin varlığı inek sütü üretiminin artmasını teşvik eden unsurlar olmuştur. Buna karşılık, Güney doğu, Orta Güney ve Kuzey Doğu gibi, ülkenin hem süt sektörü hem de sosyo-ekonomik açıdan daha az gelişmiş bulunduğu bölgelerde TSEK işletmelerinin özelleştirilmesi süt üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bölgeler, özel sektör açısından yatırım yapmak için çok tercih edilmeyen ve tüketimin de çok gelişmediği bölgelerdir. Az gelişmiş bölgelerden kamu iktisadi işletmelerinin çekilmesi ile doğan boşluk özel sektör tarafından doldurulmadığından, bu bölgeler özelleştirmeden en fazla zarar gören bölgeler olmuştur.

Üretici eline geçen fiyatlar bütün bölgelerde düşmüştür. Düşüş oranı %11,51 ile %18,45 arasında değişmektedir. Üretici fiyatlarındaki düşüş Ege ve Marmara bölgesi gibi süt sektörünün diğer bölgelere göre daha fazla geliştiği bölgelerde de görülmüştür. Bu

bölgelerdeki üretici eline geçen fiyatlar reel anlamda düşmüş olmasına karşın, işletmelerin pek çoğunun ticari karakterde olmaması, söz konusu işletmeleri pazar buldukları sürece süt üretmeye teşvik etmiştir. Ayrıca büyük işletmelerin yoğun bulunduğu bölgelerde özellikle özelleştirmeden sonra artan pazar konsantrasyonu da üretici fiyatlarındaki düşmenin bir nedeni olarak düşünülebilir.

İşlenmiş süt ve süt ürünlerinin perakende fiyatları da bölgelere göre değişiklik göstermektedir. İçme sütü perakende fiyatları tüm bölgelerde, özellikle de Ege ve Marmara bölgelerinde artmıştır. Bu bölgelerdeki artışın en önemli nedenlerinden biri olarak yine özelleştirmeden sonra bu bölgelerde artan pazar konsantrasyonu gösterilebilir. Beyaz peynir fiyatları Marmara bölgesi hariç (%16 oranında artış), diğer tüm bölgelerde %10-17 oranında düşmüştür. Beyaz peynir fiyatlarının ülke genelinde özelleştirmeden sonra düşmesinin en önemli nedeni olarak beyaz peynir üreten çok sayıdaki küçük ve orta ölçekli işletmeler görülebilir. Yoğurt perakende fiyatları özelleştirmeden sonra tüm bölgelerde artmıştır. En fazla artış ise %51 oranı ile Marmara Bölgesinde gerçekleşmiştir. Tereyağı fiyatlarının özelleştirme sonrası durumu da yoğurt fiyatları ile benzerdir. Tereyağı fiyatları, en fazla Marmara Bölgesinde (%48) olmak üzere, tüm bölgelerde artmıştır.

Elde olunan bu sonuçlara da dayanarak, özellikle insan sağlığı ve beslenmesi üzerinde büyük önemi olan tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesinde daha dikkatli davranılması gerektiği, bölgesel farklılıkların ve bölgelerin gelişme durumları ile ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. KİT'lerin ekonomik amaçlarının yanı sıra sosyal amaçları ve makro hedefleri olduğu dikkate alınmalıdır. Bu açıdan özellikle bir tarımsal KİT'in sadece karlı ya da verimli çalışıp çalışmadığı bir karar kriteri olmamalıdır. Bu KİT'in kurulu olduğu bölgeye sağlayacağı faydalar ve dışsallıklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca ülke genelinde bir tarımsal KİT'i bütünüyle bölgesel ihtiyaçları ve özellikleri dikkate alınmadan kaldırmak doğru bir uygulama olmayıp, piyasalarda bir takım bozulmalara ve rekabeti aksatacak dolayısıyla hem üreticilere hem de tüketicilere zarar verecek durumların ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Hükümetler çoğu zaman özelleştirme nedeniyle bozulan sektöre ait piyasa yapısını düzenlemek ya da bozulan üretim yapısını düzeltmek için özelleştirme yolu ile elde ettiği gelirden daha fazlasını harcamak zorunda kalmaktadırlar.

KİT'ler içerisinde tarıma hizmet verenlerin özel bir konumu vardır ve bu KİT'ler esasen tarımsal sorunlara çözüm getirmek amacıyla şekillenmişlerdir. Özelleştirme, ancak sektör alt yapı olanakları, rekabet koşulları ve diğer tüm özellikleri ile hazır olduğu durumda yapılmaz. Özelleştirme ile birlikte, uygun sektörel politikalar ve rekabet politikaları geliştirilmeli ve özelleştirme sonrası sektör piyasalarında meydana gelebilecek bozulmaların önüne geçilmelidir.

Kaynaklar

- Acar, Y., 1989. Ülkemizde Devlet Girişimciliği ve KİT'ler, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:36, U.Ü.I.B.F. İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No: 36, U.Ü. Basımevi, 179 s., Bursa.
- Akgüç, Ö., 1989. Privatisation Procedures and Implementation Problems, Panel, June 13, Turkish-American Businessmen Association and Association for Foreign Capital Coordination, Edited by: Prof. Dr. Reşad Kayalı, İstanbul.
- Anonim, 1991. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, TSEK Yayınları, Yayın No: 11, 57 s., Ankara.
- Artukoğlu, M. Ve M. Yercan, 1999. Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Sektörü Açısından Değerlendirilmesi ve Sosyal Piyasa Ekonomisi Yaklaşımı, IMMOB Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi, Türk-İş Tek Gıda İş Sendikası Ege Bölge Şubesi, İzmir.
- Baltagi, B. H., 1996. Econometric Analysis of Panel Data. John Wiley&Sons, ISBN:0-471-95299-0, England, 257 p.
- Boratav, K. ve Türkcan, E., 1994. Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, Türkiye Araştırmaları, İktisat Politikası Seçenekleri:1. Genel Editörler; İnaner Berksoy ve Korkut Boratav. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 287 sy., İstanbul.
- Bortolotti, B., Fantini, M. and Siniscalco, D., 2003. Privatisation around the world: evidence from panel data, Journal of Public Economics, 88 (2003), pp. 305-332, Elsevier B.V.
- Duman, S., 2003. Türkiye Süt Endüstrisinin Sektörel Analizi, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- Ebert, W. and Noll, W., 1999. Globalisation-New Demands on Public Enterprises, Annals of Public and Cooperative Economics, 70:3, pp. 477-499.
- Edo, S. E., 2002. The External Debt Problem in Africa: A Comparative Study of Nigeria and Morocco, African Development Review 14 (2), pp. 221-236.
- Erdal, G., 1993. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumunun Özelleştirilmesi, 5. Türkiye Sütçülük Kongresi, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 20-21 Mayıs 1993, Ankara.
- George, S., 1999. A short History of Neo-Liberalism, Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change, Conference on Economic Sovereignty in a Global Sing World, 24-26 March 1999, Bangkok.
- Gujarati, D., 1992. Essentials of Econometrics. McGraw-Hill International Editions, Economics Series, USA, pp. 251-286.
- Hale, W., 1981. The Political and Economic Development of Modern Turkey, Croom Helm London, ISBN:0-7099-0014-7, pp.58-61, London.
- Hershlag, Z. Y., 1958. Turkey: An Economy in Transition, Institute of Social Studies Publications on social Change No: 14, The Hague.
- Hutchinson, G., 1993. Efficiency Gains Through Privatisation of UK Industries, Privatization and Economic Efficiency: A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries, Attiat F. Ott and Keith Hartley (Editors), Edward Elgar Publishing, pp. 87-107, England.
- IMF, 2003. Letter of Intend of Turkey, <http://www.imf.org>
- Kilci, M., 1994. Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994), DPT Yayınları, Ankara.
- ÖİB, 2002. Records of Privatisation of Turkish Dairy Industry Foundation Enterprises, Turkish Republic, Prime Ministry, Privatisation Administration, Ankara.
- ÖİB, 2004. <http://www.oib.gov.tr>, Privatisation Administration official web site.
- Özmen, S., 1987. Privatisation of State Owned Enterprises in Turkey and Around the World, Melter Publications, İstanbul.
- Rehber, E., 2004. Industrialization in the Agri-Food Sector and Globalization, AgroFood Industry hi-tech, May-June 2004, p. 46-50, Italy.
- Seven, B., 2000. Legal and Institutional Framework of Privatisation in Turkey, <http://www.turkhukuk sitesi.com>
- Tanrıvermiş, H. ve ark., 2000. Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 41, Ankara.
- TOBB, 1993. Özelleştirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, TOBB Yayınları No Genel: 27, BÖM: 20, 205s. Ankara.
- TOBB, 1994. Ekonomik Rapor, TOBB 50. Genel Komite, TOBB Yayınları No: 299, AYDB:148, s. 119, Ankara.
- Utt, R. D., 1993. Privatisation in the United States, Privatization and Economic Efficiency: A Comparative Analysis of Developed and Developing Countries, Attiat F. Ott and Keith Hartley (Editors), Edward Elgar Publishing, pp. 73-86, England.
- Villalonga, B., 2000. Privatisation and efficiency: differentiating ownership effects from political, organizational, and dynamic effects, Journal of Economic Behaviour&Organization, Vol. 42 (2000), pp. 43-74, Elsevier B.V.
- Vorley, B., 2001. The Chains of Agriculture: Sustainability and the Restructuring of Agri-food Markets, World Summit on Sustainable Development, Full Text, IIED Publications.
- Yercan, M., ve M., M., Artukoğlu, 1991. Özelleştirme Kavramı, Türkiye'deki Uygulamaları ve Konunun Kamu Kurumları Açısından Değerlendirilmesi,

Izmir Ticaret Borsası 100. yıl Etkinlikleri, Yayın
No:43, İstiklal Matbaası, 38 s., İzmir.

Çizelge 1. Özelleştirilen/Özelleştirme Kapsamına Alınan Tarımsal KİT'ler

Kuruluş	Kuruluş Yılı	Özelleştirme Tarihi	Özelleştirilen Varlıklar	Özelleştirme Geliri (USD \$)
YEMSAN Yem Sanayi Türk A.Ş.	26 Kasım 1956	1992-1995	26 işletme, 1 arsa, 4 iştirak	21 milyon
TSEK Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu	30 Nisan 1963	1995	32 işletme, 5 süt toplama merkezi, 4 arsa, isim hakkı	69,6 milyon
EBK Et ve Balık Ürünleri A.Ş.	1952	1995-devam ediyor	15 kombina, 14 kombina/soğuk hava deposu arsası, 134 arsa, 1 iştirak	47,7 milyon
ORUS Orman Ürünleri Sanayi A.Ş.	22 Ekim 1983	1996-1998	19 işletme, 1 tesis, 106 taşınmaz	32,3 milyon
TZDK Türkiye Zırası Donatım Kurumu	18 Haziran 1984	1999-2002	1 işletme, 1 toplan, 56 taşınmaz	4,3 milyon
TUGSAŞ Türkiye Gübre Sanayi A.Ş.	25 Aralık 1953 (1984 KİT haline gelmiş)	1999-devam ediyor	1 tesis, 3 taşınmaz	2,2 milyon
TŞFAŞ Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	8 Haziran 1984	20.12.2000 tarih ve 2000/92 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu (OYK) Kararı ile özelleştirme kapsamına alınmıştır	25 şeker fabrikası, 5 makine fabrikası, 4 alkol fabrikası, 2 tarımsal işletme, 11 iştirak, 2 şirket	
TEKEL Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş.	1932 (1984 yılı KİT haline gelmiş)	05.02.2001 tarih ve 2001/06 sayılı OYK Kararı ile özelleştirme kapsamına alınmıştır	3 bağlı ortaklık, 3 iştirak, 32 işletme müdürlüğü, 6 fabrika, 82 bağlı işletme, 6 tuz sanayi işletmesi	
TİGEM Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü	1937 (1983 yılında KİT haline gelmiştir)	08.09.2003 tarihli OYK Kararı ile özelleştirme kapsamına alınmıştır	Arazileri özel sektöre kiralanacaktır	11 Eylül 2004'de OYK kararı ile özelleştirme kapsamından çıkartılmıştır

Çizelge 2. ANOVA Modeli Sonuçları

Değişkenler	URETİM	CEGF	İCMES	BPEY	KPEY	YOGURT	TYAG
D ₁ (BOL1)	76609,251 (72828,256)	-110,852** (46,995)	386,019*** (135,959)	-820,308** (362,580)	562,105 (508,506)	537,549** (211,087)	4511,673*** (638,989)
D ₂ (BOL2)	607863,68*** (72828,256)	-133,652*** (46,995)	166,733 (135,959)	-175,594 (362,580)	1459,248*** (508,506)	547,406** (211,087)	4214,102*** (638,989)
D ₃ (BOL3)	155413,25** (72828,256)	-134,652*** (46,995)	165,132 (135,959)	1258,549*** (362,580)	2064,248*** (508,506)	1149,835*** (211,087)	5733,816*** (638,989)
D ₄ (BOL4)	-80948,46 (72828,256)	-126,252*** (46,995)	127,733 (135,959)	-795,879 (362,580)	1824,248*** (508,506)	682,835*** (211,087)	5670,816*** (638,989)
D ₅ (BOL5)	-124519,7* (72828,256)	-137,452*** (46,995)	104,019 (135,959)	-1202,879*** (362,580)	2769,752*** (508,506)	195,121 (211,087)	-992,184 (638,989)
D ₆ (BOL6)	-341499,9*** (72828,256)	-22,052 (46,995)	14,019 (135,959)	-1348,022*** (362,580)	-965,324 (508,506)	807,263*** (211,087)	3094,623*** (638,989)
D ₇ (BOL7)	184696,82** (72828,256)	-51,402 (46,995)	368,590*** (135,959)	-944,879** (362,580)	-398,038 (508,506)	602,121*** (211,087)	2455,244*** (638,989)
D ₈ (BOL8)	-77281,75 (72828,256)	-44,652 (46,995)	189,733 (135,959)	-1174,165*** (362,580)	771,676 (508,506)	617,549*** (211,087)	5043,387*** (638,989)
D ₉ (BOL9)	-139123,9* (72828,256)	-177,652*** (46,995)	151,019 (135,959)	-1768,594*** (362,580)	-862,610* (508,506)	385,549* (211,087)	1073,530* (638,989)
Sabit	950752,18*** (26720,665)	962,652*** (14,715)	2016,267*** (49,883)	7992,022*** (133,030)	13486,467*** (186,571)	2255,022*** (77,448)	11995,756*** (234,445)
N	107	89	107	107	107	107	107
Adj. R ²	0,529	0,309	0,056	0,378	0,428	0,284	0,683

* %10, ** %5, *** %1 düzeyinde önemli

Kısaltmalar: BOL (bölge); URETİM (İnek Sütü Üretimi); CEGF (Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar); İCMES (İçme Sütü); BPEY (Beyaz Peynir); KPEY (Kaşar Peyniri); YOGURT (Yoğurt); TYAG (Tereyağı) Perakende Fiyatları